

Мидель А.М.

*аспірант Навчально-наукового інституту права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ В КОНТЕКСТІ ОКРЕМИХ КОНЦЕПЦІЙ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Питання, пов'язані із правовою природою захисту прав, місцем цього інституту в системі права, способами захисту права мають значне теоретичне значення, про що свідчить широкий інтерес до них з боку вчених, причому дослідників різних галузей права. Не менше значення ці питання мають і в практичному плані, оскільки саме інститут захисту прав покликаний забезпечувати реалізацію інтересів суб'єктів у випадку порушення зобов'язаною особою свого обов'язку. Особливої важливості проблематика захисту та способів захисту права має в українському трудовому праві. Це пояснюється, по-перше тим, трудове право, не має закріпленого на рівні законодавства переліку способів захисту прав, та, по-друге, проблемою вибору заінтересованою стороною належного способу захисту права (що відображається, в часто порушуваних в судовій практиці питаннях «ефективного способу захисту»). На наше переконання, зазначену проблематику не можна розглядати у відриві від не менш фундаментального питання стосовно сутності, структури суб'єктивного права та його співвідношенням із правом (правомочністю) захисту.

Мета роботи. Виокремити підходи до розуміння способів захисту права у їх зв'язку з концепціями щодо структури суб'єктивного права.

Ступінь наукової розробки теми. Необхідно відзначити, що питання, пов'язані із правовою природою та місцем захисту в системі правового регулювання, а також можливими способами захисту суб'єктивних

прав довго досліджуються правовою наукою. На питання, пов'язані із захистом прав (щоправда в контексті ширшого питання щодо природи суб'єктивного права), звертали увагу ще представники історичної школи права та пандектисти у ХІХ ст., зокрема, А. фон Бранц, Б. Віндшейд, Г. Дернбург, Г. Пухта, Ф. фон Савіньї. В радянський період аналіз проблематики захисту та способів захисту прав здійснювався, передусім, крізь призму загальнотеоретичної концепції механізму правового регулювання та поділу відносин та правових норм на регулятивні та охоронні. З-поміж вчених цього періоду необхідно згадати М.Г. Александрова, С.С. Алексєєва, М.Й. Бару, В.П. Грібанова, О.С. Іоффе. На сучасному етапі розвитку науки, дослідження захисту та способів захисту трудових прав здійснюються вже в контексті галузевих особливостей захисту трудових прав. Зокрема, вченими здійснюються класифікації способів захисту, детально аналізуються окремі види способів захисту та порядку їх застосування. Зазначені питання розкриваються у працях С.Я. Вавженчука, Н.Д. Гетьманцевої, В.В. Жернакова, М.І. Іншина, В.І. Щербини, О.М. Ярошенка, І.І. Яцкевича тощо.

Виклад основного матеріалу. Дослідження та послідовний аналіз наукових концепцій природи та структури суб'єктивного права дозволяє виділити різні підходи до розуміння захисту суб'єктивного трудового права та способів його захисту. Передусім, розуміння юридичної природи захисту, а також виокремлення способів захисту суб'єктивного права залежить від співвідношення

суб'єктивного права із моментом примусовості в праві.

Момент примусовості може включатись в саме суб'єктивне право. Право на захист в такому разі не виступає в якості окремого суб'єктивного права або його структурного елемента. Натомість, можливість реалізації відповідних примусових заходів розглядається як іманентно присутня суб'єктивному праву властивість. Можливість бути реалізованим в порядку примусу, - пише М.А. Гурвіч, - є істотною, а тому невід'ємною ознакою суб'єктивного права [1, с. 142].

Здатність до захисту, оскільки вона розглядається в якості ознаки самого суб'єктивного права, не виникає в момент здійснення правопорушення. Порухення суб'єктивного права не призводить до виникнення в управленій стороні нового права – «права на захист», яке було б зовнішнім щодо порушеного права. Навпаки, захист права відбувається і «виходить» із самого цього порушеного суб'єктивного права. Активізація властивості суб'єктивного права, що полягає в здатності реалізуватись в примусовому порядку, характеризує лише певну стадію в розвитку права [1, с. 142], однак не виникнення нового права. Б. Віндшейд, описуючи римське *actio* сучасною йому термінологією, відзначав, що *actio* (*Anspruch*, претензія) являє собою правомочність (з нім. – *Befugniss*) реалізувати свою волю шляхом судового процесу [2, с. 3]. В аналогічному плані М.М. Агарков визначає суб'єктивне право як закріплену нормою права можливість застосувати державний апарат для вжиття заходів проти зобов'язаної особи в разі невиконання нею зобов'язання [3, с. 149, 154].

Суб'єктивне право на етапі захисту визнається тим самим правом, яке існувало ще до його порушення. Суб'єктивне право залишається тотожним самому собі і після порушення, тобто на етапі його захисту. Зважаючи на це, реалізація суб'єктивного права в примусовому порядку заснована на тій же нормі, що й добровільне виконання обов'язку зобов'язаною

сторонаю. Зазначене дозволяє поставити знак рівності між тим, що управнена сторона може отримати при добровільному виконанні та тим, що їй надається в результаті захисту права. Хто володіє суб'єктивним правом, - пише Б. Віндшейд, - тому наданий захист (правосуддя), тобто гарантовано те, що було обіцяно [2, с. 50].

Отже, за цим підходом захист суб'єктивного права полягає в реалізації змісту суб'єктивного права в примусовому порядку. Можливим способом захисту, в межах такого підходу, виступає примус зобов'язаної сторони до виконання свого обов'язку (або ж стягнення на користь управленої сторони грошової оцінки цього обов'язку). В контексті трудового права зазначений підхід, будучи послідовно проведеним, не передбачає існування, зокрема, таких способів захисту, як зміна правовідношення (наприклад, переведення на іншу роботу), припинення правовідношення (наприклад, визнання трудових відносин припиненими), визнання права (наприклад, визнання права на скорочену тривалість робочого часу), припинення дії, яка порушує право та інших. З цієї точки зору описаний підхід до розуміння способів захисту трудових прав можна іменувати «вузьким».

До кардинально відмінного розуміння природи захисту суб'єктивного трудового права можна прийти, якщо припустити, що право на захист є самостійним суб'єктивним правом, відокремленим від права, яке є об'єктом захисту, і не входить в структуру захищованого права. В теоретичному відношенні цей підхід заснований на концепції (гіпотезі) поділу правовідносин на види за їх функціональною ознакою. Концепція (гіпотеза) функціонального поділу правовідносин передбачає виділення регулятивної та охоронної функцій права, які втілюються в окремих видах правовідносин, що відповідають цим функціям, а саме регулятивних та охоронних правовідносин.

Поділяти правовідносини на ті, які захищаються (з рос. – *защищаемые*) та ті, які захищають (з рос. – *защищающие*) пропонує

С. Муромцев вже в 1879 р. Коли вчинено правопорушення, – пише вчений, – до існуючих юридичних відносин приєднується нове юридичне відношення суб'єкта до правопорушника; виникає вимога (з рос. – притязание) суб'єкта, тобто юридична можливість примусу правопорушника до різних дій, які мають доставити компенсацію постраждалому суб'єкту [4, с. 83]. О.С. Йоффе та М.Д. Шаргородський визначають охоронне правовідношення як правовідношення, що виникло в результаті неправомірної поведінки, покликане вже не тільки до урегулювання певних відносин, але й до забезпечення охорони тих інших суспільних відносин, в яких його учасники перебували раніше, до вчинення правопорушення [5, с. 193-194]. Таким чином, призначенням охоронних правовідносин є охорона регулятивних правовідносин.

Оскільки охоронне правовідношення догматично відокремлюється від регулятивного правовідношення, то звідси слідує висновок, що регулятивні та охоронні правовідносини засновані на різних нормах права – регулятивних та охоронних відповідно. Зазначений висновок є цілком природним і закономірним, адже, якщо правовідношення вважати проявом деякої норми, то неможливо, щоб різні правовідносини були втіленням однієї і тієї ж норми. Відтак, С.С. Алексєєв пише: головний розподіл функцій – регулятивні та охоронні – визначає і основні види юридичних норм, базові засади їх загальної класифікації – розподіл норм на регулятивні (правоустановчі) та охоронні [6, с. 229].

Суб'єктивне право, яке реалізується в регулятивних правовідносинах в рамках цього підходу вважається регулятивним суб'єктивним правом. Ключовою характеристикою регулятивного суб'єктивного права виступає те, що воно покликане, за словами Є.О. Крашеніннікова, опосередковувати «нормальне» розгортання відносин [7, с. 4]. Якщо представити цю тезу з іншого боку, а саме з її негативної сторони, то слід вказати, що регулятивним правом є таке суб'єктивне право, яке не містить

в самому собі можливості примусової реалізації (захисту). Регулятивному суб'єктивному праву в цьому аспекті протиставляється охоронне суб'єктивне право: охоронному праву, на відміну від регулятивного, притаманна властивість примусовості, тобто воно може здійснюватися під примусом [8, с. 95].

Отже, регулятивне та охоронне суб'єктивне право відрізняються одне від одного властивістю 'примусовості': одне з них (охоронне) може реалізовуватись в примусовому порядку, тоді як інше (регулятивне) – ні. Характер цього поділу вказує на його вичерпність та, що важливіше, дихотомічність. Охоронне право (те, яке охороняє) та регулятивне право (те, яке підлягає охороні) – це протилежні та взаємовиключні явища. Суб'єктивне право, відтак, може бути або регулятивним, або охоронним, при чому одне заперечує інше [9, с. 74-75].

Виникнення суб'єктивного права на захист, а разом з ним і охоронного правовідношення, пов'язується з порушенням регулятивного права, або ж, іншими словами, з порушенням зобов'язаною особою свого обов'язку в регулятивному правовідношенні¹. Оскільки регулятивне право позбавлене моменту примусовості, то ця примусовість конструюється як окрема сутність та кристалізується у вигляді самостійного права, зовнішнього по відношенню до регулятивного права і покликаного захистити останнє. Регулятивне право, саме по собі позбавлене властивості примусовості, не здатне, у випадку порушення, «реалізувати саме себе», а тому втрачає свою активну роль, «сходить зі сцени», поступаючись місцем праву на захист. Ця втрата ролі регулятивного права на етапі його порушення є настільки істотною, що низка вчених стверджують, що порушення припиняє, руйнує регулятивне право. Регулятивне правовідношення, - вказує Є. Я. Мотовіловкер, - в результаті порушення зникає або, в крайньому випадку, тимчасово

¹ Згідно з сучасними підходами захист права може здійснюватись не тільки внаслідок порушення права, але й внаслідок його оспорування або існування реальної загрози порушення. Однак, для цілей цієї статті видається необхідним обмежитись лише випадком, коли право порушене.

втрачає будь-яку можливість реалізуватись, ніби «паралізується», «відходить в тінь», закінчуючись новим охоронним відношенням [9, с. 55, 75]. В рамках описуваної концепції це видається закономірним. І справді, якщо регулятивне правовідношення не реалізувалось в «нормальному» (тобто, добровільному) порядку, і в ньому відсутній момент примусовості, то цілком логічно, що акцент зміщається на охоронне (захисне) правовідношення із властивою йому примусовістю та, як наслідком, здатністю бути реалізованим. Це «нове» правовідношення, яке прийшло на зміну «старому» (регулятивному) повинно, відтак, певним чином відображати, втілювати в собі інтерес, який містився в регулятивному праві, порушення якого викликало охоронне відношення до життя. В той же час, охоронне правовідношення є самостійним, окремим від регулятивного, засновується на окремій нормі права та має свій власний зміст.

Таким чином, охоронне правовідношення виникає у зв'язку з порушенням регулятивного права, але в подальшому його існування та розвиток є незалежними від долі регулятивного правовідношення [10, с. 6]. В функціональному плані охоронне право (право на захист) націлене на захист порушеного регулятивного права, тобто на певну компенсацію втіленого в регулятивному праві інтересу. В той же час право на захист є відокремленим від регулятивного права і, відповідно, має свій окремий зміст. Поєднання зазначених ознак права на захист, а саме того, що завданням права на захист є, власне, захист регулятивного права, а також наявності в права на захист свого самостійного змісту породжують ідею, що захист порушеного регулятивного права може здійснюватися різними способами. Те, що регулятивне право та оформлений ним інтерес виступають як кінцевий об'єкт впливу з боку права на захист, яке має незалежне від регулятивного права існування, дозволяє припустити, що цей вплив може здійснюватися різними способами. Іншими словами, догматична структура захисту права, яка вибудову-

ється відповідно до концепції виділення окремих охоронних правовідносин, в рамках яких здійснюється захист, на теоретичному рівні допускає багатоманіття способів захисту.

Зазначене втілюється в позиції багатьох вчених, які виділяють цілу низку способів захисту трудових прав, виокремлюючи систему способів захисту трудових прав, які забезпечують суб'єктивні права учасників [11, с. 270]. В цьому аспекті цілком справедливо зазначає С.Я. Вавженчук, що способи захисту трудових прав можуть бути «направлені на відновлення права, відновлення правового становища потерпілого, виконання примусового обов'язку, припинення порушення (явної загрози порушення)» [12, с. 308]. Оскільки в рамках зазначеного розуміння суб'єктивного права та захисту виділяється цілий перелік способів захисту трудових прав, то очевидним чином постає й проблема вибору належного способу захисту. Вчені, відповідаючи на це запитання, зазначають, що способи захисту прав ставляться у залежність від змісту порушеного права, характеру та виду самого правопорушення, підстави виникнення способу захисту тощо [12, с. 308; 13, с. 198-199].

Отже, концепція виділення окремих охоронних правовідносин, в рамках яких здійснюється захист суб'єктивного права, допускає множинність способів захисту трудових прав. Вибір конкретного способу захисту залежить, при цьому, не тільки від змісту порушеного регулятивного права, а й від низки інших факторів. В цьому сенсі зазначений підхід до визначення переліку способів захисту трудових прав можна іменувати «широким».

Висновки. Послідовне проведення різних концепцій щодо співвідношення суб'єктивного права із правом на захист дозволяє прийти до різного розуміння способів захисту права. Якщо примусовість, здатність бути реалізованим в примусовому порядку розглядати внутрішньо притаманну суб'єктивному праву властивість, то захист суб'єктивного права розглядається як етап його розвитку

та полягає в реалізації змісту суб'єктивного права в примусовому порядку. Спосіб захисту, в такому разі, виступає способом реалізації змісту цього суб'єктивного права. Винесення права на захист в окреме суб'єктивне право, засноване на охоронній нормі права, і породжене порушенням (оспорюванням, реальною загрозою порушення) регулятивного права дозволяє зробити інші висновки щодо

природи захисту. Захист, за таким підходом, здійснюється з метою усунення дефекту, відновлення, забезпечення регулятивного права. Способи захисту трудового права, відтак, розглядаються як певні механізми впливу з метою усунення дефекту, відновлення, забезпечення суб'єктивного права. Цей підхід дозволяє вести мову про широке коло можливих способів захисту трудових прав.

Анотація

Стаття присвячена розгляду теоретичних питань, пов'язаних із розумінням правової природи захисту та способів захисту трудових прав в контексті різних підходів до розуміння суб'єктивного права. В статті автор, на основі праць вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячених аналізу суб'єктивного права, його внутрішньої структури, захисту прав, виокремлює підходи до розуміння сутності захисту прав та способів захисту прав. В статті автором відзначається, що у разі прийняття за основу різних концепцій структури суб'єктивного права, можна прийти до різних висновків щодо природи та місця захисту прав в правовій системі та, як наслідок, до різного розуміння способів захисту прав.

Зазначається, що захист суб'єктивного права можливо розглядати крізь призму двох основних підходів. По-перше, з точки зору концепції, в рамках якої правомочність на захист (здатність бути реалізованим в примусовому порядку) є властивістю суб'єктивного права. Зазначається, що в рамках цієї концепції здатність суб'єктивного права до захисту (тобто, до реалізації відповідних примусових заходів) є властивістю, стороною суб'єктивного права. Активізація та реалізація цієї властивості керується тією ж нормою, що й добровільна реалізація свого обов'язку зобов'язаною стороною. Вказується, що з цієї точки зору захист права можна розглядати в якості етапу в існуванні (розвитку) суб'єктивного права. По-друге, захист прав можна аналізувати, виходячи з концепції функціонального поділу суб'єктивних прав на регулятивні та охоронні суб'єктивні права. В статті наводяться позиції вчених стосовно критерію зазначеного поділу прав і зазначається, що охоронному праву, на відміну від регулятивного, притаманна властивість примусовості, тобто воно може здійснюватись під примусом. Грунтуючись на зазначеній сутнісній відмінності охоронних прав від регулятивних, автором аналізується природа захисту та способів захисту трудових прав в рамках вказаної концепції.

Ключові слова: суб'єктивне право, захист прав, право на захист, охорона прав, механізм захисту, охоронні правовідносини.

Mydel A.M. Approaches to Labour Law Remedies in the Context of Certain Concepts of Subjective Right

Summary

The article is devoted to the theoretical issues of the nature of labour law remedies in the context of different approaches to understanding subjective rights. In the article, the author, based on the works of Ukrainian and foreign scholars concerning the analysis of subjective right, its internal structure, legal remedies, identifies approaches to understanding the essence of protection of rights and ways to protect rights. The author notes that depending on the concept of subjective right taken as a basis, different conclusions on the nature and place of protection of rights in the legal system can be drawn. Consequently, different approaches to the ways to protect subjective rights arise.

The author notes that the protection of subjective rights can be viewed through the prism of two main approaches. Firstly, from the point of view that the right to protection (the ability to be enforced) is a quality of subjective law. It is noted that within the framework of this concept, the ability of the subjective right to be enforced (i.e., to implement appropriate coercive measures) considers as a quality of the subjective right. Activation and realization of this quality are ruled by the same norm, as a willful fulfilment of the obligation by the obliged party. It is pointed out that from this point of view the protection (implementation of remedy) can be considered as a stage in the existence (development) of subjective right. Secondly, the protection of rights can be analyzed through the concept of the functional division of subjective rights into regulatory and protective subjective rights. The article presents the positions of scholars on the criterion of this division and notes that the right to protection, in contrast to the regulatory right, has the property of being able carried out under coercion. Based on the specified essential difference of right to protection from regulatory right, the author analyzes the nature of protection and ways to protect labour rights within the specified concept.

Key words: subjective right, defence of right, right to protection, protection of rights, mechanism of defence, defensive legal relations.

Список використаних джерел:

1. Гурвич М. А. Право на иск. Москва, Ленинград : Изд-во АН СССР, 1949. 216 с.
2. Windscheid В. Die Actio des römischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts. Düsseldorf : Julius Buddeus, 1856. 238 s.
3. Агарков М. М. Гражданское и торговое право: источники, категории, институты, конструкции (педагогическое наследие) : в 3 кн. / сост. В. А. Белов. Москва : Издательство Юрайт, 2018. Книга 1. 337 с.
4. Муромцев С. Определение и основное разделение права. Москва : Тип. А.И. Мамонтова и Ко, 1879. 250 с.
5. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. Москва : Юридическая литература, 1961. 381 с. С. 193-194.
6. Алексеев С. С. Собрание сочинений : в 10 т. Москва : Статут, 2010. Т. 3 : Проблемы теории права: Курс лекций. 781 с.
7. Крашенинников Е. А. К теории права на иск. Ярославль, 1995. 76 с.
8. Мильков А. В. К теории охранительных гражданских правоотношений: Учебное пособие. Москва : Проспект, 2017. 224 с.
9. Мотовиловкер Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. 136 с.
10. Кархалев Д. Н. Концепция охранительного гражданского правоотношения : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Екатеринбург, 2010. 46 с.
11. Сонін О. Є. Щодо ефективності способів захисту трудових прав. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України, ОНЮА. Одеса : Фенікс, 2009. Вип. 38. С. 264-271.
12. Вавженчук С. Я. Охорона та захист трудових прав працівників : підручник. Харків : Право, 2021. 592 с.
13. Ярема А. Г. Право особи на ефективні засоби судового захисту цивільних прав та інтересів. *Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер.: Юридические науки*. 2007. Т. 20 (59). № 1. С. 195-202.